

KUR'ÂN-I KERÎM PERSPEKTİFİNDEN DÜŞÜNCE VE ÖZGÜRLÜĞÜ

Faruk VURAL (*)

Öz

Bu çalışmada Kur'ân bakış açısıyla düşüncenin değeri ve düşünce özgürlüğünün sınırları incelenerek Kur'ân'ın getirdiği özgürlüğün değeri ortaya konacaktır. Kur'ân-ı Kerim'de değişik söz kalıpları ile düşünme teşvik edilirken, düşünmemenin insanı vardıracağı kötü sonuçlar konusunda da uyarılar yapılmıştır. İnsanın yaşamını anlamlı kılması doğru düşünmesine bağlıdır. Bunun birinci şartı düşüncenin özgür nitelik taşımasıdır. Bu genel bakış göstermektedir ki, Kur'ân'ın getirdiği düşünce özgürlüğüne hiçbir beşeri sistem yaklaşmamıştır.

Kur'ân proaktif/yapıcı düşünce ile açılımlar yapılmasını böylece ideal toplumun oluşmasını hedeflemektedir. İnsan onurunu zedeleyici, aşağılayıcı ve başkalarının özgürlük alanlarını ihlal edici düşünceye de kayıtlar koyarak onu doğruya iletir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, İnanç, Düşünme, Düşünce, Özgürlük.

The Capacity to Think and Freedom of Thought from a Qur'an'ic Perspective

Abstract

This paper aims to explore the Qur'anic approach to the human capacity to think and the value the Qur'an ascribes to freedom of thought. The Qur'an uses various forms of language to urge people to implement their intellectual power and warns about the unwanted consequences when they fail to do so. A meaningful life, according to the Qur'an, is based on the ability to think appropriately, the first condition of which is to think freely. The freedom of thought recognized in the Qur'an is by far much more expansive than any human system.

The Qur'an prescribes proactive/constructive thought and to flourish accordingly to establish an ideal society. The Qur'anic message does not entail boundaries for thought, however, suggests a framework of conditions to prevent violations and humiliations against human dignity and freedoms of others.

Keywords: The Qur'an, Belief, Thinking, Thought, Freedom.

*) Dr. Öğt. Gör., Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslami Bilimler Ana Bilim Dalı
(e-posta: vuralfaruk@gmail.com)

Giriş

İnsan, evrendeki en yetkin ve mükemmel varlıktır. Zekâ yetenekleriyle en küçük ayrıntısına kadar kendisinin kurduğu bir sosyal çevrede yaşamaktadır. İnsan kendi sınırlarının ötesini tam anlamıyla idrak edemediği için, onun en mükemmel olduğunu kanıtlamak elbette olanaksızdır. Ancak şu kesindir ki, insandaki donanım diğer varlıklarda ya hiç yoktur ya da çok basit ve ilkel seviyelerde mevcuttur.¹ İnsan donanımının en harika yönü, onu diğer canlılardan ayıran ve sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesi akıl ve aklın fonksiyonlarıdır.² Akıl, insan sorumluluğunun esası, düşüncenin temel unsuru, sistemli düşünmenin kaynağı, insanı hayvandan ayıran, ayırıp gerçek insan olma kimliği kazandıran, Yaratıcı'nın insanoğluna en özel bir armağanıdır. Bu özel armağanın en önemli fonksiyonu düşünme eyleminin ürünü olan düşüncedir.

Düşünme, insanı diğer varlıklardan ayıran ve onu “eşref-i mahlûkât”³ yapan en önemli özelliktir. Düşünce kendiliğinden gerçekleşmez. Düşüncenin ortaya çıkması insanın çaba ve emek harcaması ile olur. Denebilir ki düşünce, düşünmenin elle tutulup gözle görülemeyen, ancak hissedilebilen sonucudur. Bireyin, toplumun ve insanlığın hayatına yön vermesi nedeniyle de insana ait en değerli üründür.⁴

İnsanlar, içinde buldukları ortam hakkında bilgi edinme ve düşünsel etkinliklere girme eğilimindedirler. Gerçek ve ihtiyaç duyulan düşünme, insanın içine düştüğü ve rahatsız edici durumdan kurtuluncaya kadar zihnen çaba göstermesi ve doyurucu sonuca ulaşmasıdır. Sosyal, dinî ve kültürel olsun, her türlü alandaki değişim faaliyetlerindeki temel nokta, doğru düşünme ile başlar. Düşünme, akıl yürütmeler zincirinin önemli bir halkasıdır. Dolayısıyla da her aktivite için doğal bir öncüdür.

Kur'an'ın anlattığı akıl⁵, sadece duyular, kalp veya zihinle sınırlı değildir ve onun değişik şekillerde atıfta bulunduğu akıl duyular, kalp ve hem de zihin gibi çok yönlü faktörlerin yardımlaşması ile bilgi olayını gerçekleştiren akıldır. Zaten akılı, rasyonalist anlayışın yaptığı gibi sadece zihne, empiristlerin yaptığı gibi sadece deneye ve bir kısım sûfilerin yaptığı gibi sadece işrâka indirgemek büyük bir haksızlıktır. Çünkü insanın maddi dünyası kadar, duyu yüklü bir dünyası da vardır. Kur'an insanı her türlü kirlerden arındırması, temiz özlüler ve ahlâklı akıl anlamına gelen “ulü'l-elbâb” ifadesi ile

1) Özgen, Bekir, *Düşünce Özgürlüğü ve Laiklik*, İstanbul, 1995, s. 18.

2) el-Cûzû, Muhammed Ali, *Mefhûmu'l-akli ve'l-Akli fi'l-Kur'âni ve's-Sünne*, Beyrut, 1983, s. 56; Mehmet Bekaroğlu, *Bir Anahtar Kavram: Akıl, İslam Düşüncesi Sempozyumu*, İstanbul, 1995, s. 166-167.

3) 5/Tîn/94.

4) Ebû Süleyman, Abdülhamid Ahmed, *Ezmetü'l-Akli'l-Müslim*, Kahire, 1991, s. 12-13; Küçük, Adnan, *İfade Hürriyetinin Unsurları*, Ankara, 2003, s. 51.

5) Kur'an'da “düşünme” anlamında kullanılan kelimelerle ilgili bkz. Gezgin, Ali Galip, *Kur'an'da 'Düşünme' Anlamına Gelen Bazı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme (II)*, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Isparta, 2014/2, S. 33, s. 7-44.

“vicdanın sesine” kulak vermeye çağırır.⁶ Kur’ân’daki تَعْقِلُونَ أَفَلَا “hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?”⁷ anlamında istifham, لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ “umulur ki akledersiniz”⁸ şeklinde tereccî, لَقَوْمٍ يَعْقِلُونَ “aklını kullanmasını bilen kavim ve topluluk için”⁹ manasında takrir, لَا يَعْقِلُونَ “akletmiyorlar”¹⁰ biçiminde nefy ifadelerinin her birinde aktif/işlevsel akıl öne çıkarılmıştır. İnsan aklın rehberliğinde marifetullah/Allah bilgisine ulaşarak hem dünya yaşamı ve hem de ahireti için faydalı ve zararlı olan şeyleri birbirinden ayırma gücüne sahip olmuştur.¹¹ Akıl insanda mebde ve meâdi, geçmiş ve geleceği tanıttırarak en faydalı rehberdir. Çünkü inkârın ve inkârcılığın en önemli sebeplerinden birisi de akla gereken önemin verilmemesidir.¹²

Görülüyor ki akıl, imana götüren önemli bir araçtır. İnsan dış dünyadaki (âfâkî) ve iç dünyasındaki delilleri (enfûsî) derin ve sistemli düşünen bir akıl ile Yaratıcının varlığına ulaşacaktır. Denebilir ki Kur’ân, üslubunda akıl yörüngeli bir yol takip etmiştir. Aslında âfâkî ve enfûsî tefekkür ve araştırmalardan gaye de budur: Böylece zihin saplantılarından ve önyargılarından kurtarılacak; düşünceye özgürlük kazandırılacak ve serbest düşünce adesesıyla vicdan tanınmış olacaktır.

Genel bakış açısına göre düşünce; “Bir sonuca varmak amacıyla bilgileri, kavramları incelemek, karşılaştırmak ve aralarındaki ilgilerden yararlanarak başka düşünceler üretme işlemidir.”¹³ Düşünme insan aklına ait bir melekedir ve onun en önemli eylemidir. Bu açıdan düşünce ve özgürlük arasında sık dokulu bir bağ vardır. Birinin diğerinden bağımsız düşünülmesi yararsız hatta olanaksızdır. Böyle olunca düşünme aktivitesi insanın, insanî yönünü ortaya koymaktadır. Kur’ân bu gerçeği şöyle dile getirir: “*Peki, bu müşrikler/kâfirler vaktiyle helak olup giden o halkların yaşadıkları topraklarda hiç gezip dolaşmazlar mı? Gezip dolaşsalar, bakıp araştırsalar da akıllarını başlarına toplasalar yahut ibret alsalar ya! Ne var ki sadece gözler kör olmaz; bazen gönül gözleri kör olur, basiretler kapanır.*”¹⁴ Merhum müfessir Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1942) gözlerin kör, kulakların işit-

6) Altıntaş, Ramazan, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, İstanbul, 2003, s. 105-106.

7) 2/Bakara/44, 76; 3/Âl-i İmrân/65; 6/En’âm/32; 7/A’râf/169; 10/Yûnus/16; 11/Hûd/ 51; 12/Yûsuf/109; 21/Enbiyâ/10, 67; 23/Mü’minûn/80; 28/Kasas/60; 38/Sâffât/60.

8) 2/Bakara/73, 242; 6/En’âm/151; 12/Yûsuf/2; 24/Nûr/61; 43/Zuhruf/3; 57/Hadîd/17.

9) 2/Bakara/164; 13/Ra’d/4; 16/Nahl/12, 67; 29/Ankebût/35; 30/Rûm/24; 45/Câsiye/5.

10) 2/Bakara/170, 171; 5/Mâide/58, 103; 8/Enfâl/22; 10/Yûnus/42, 29/Ankebût/63; 49/Hucurât/4; 59/Haşr/14.

11) Ebu’l-Ferec, Ali b. Muhammed ibnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, thk. Abdürrezzak el_Mehdî, Dârü’l-kitâbi’l-Arabî, Beyrut, h. 1422; Muhammed b. Tavî et-Tancî, Çev. Bekir Topaloğlu, *emakalat Mezhep Araştırmaları*, IV/1, Bahar 2011, Muhammed bi Tavî et-Tancî Özel Sayısı, s. 100.

12) Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, y.y., 1960, C.VII, s.5217.

13) Aydın, Salih, *İslam Düşüncesine Giriş*, İstanbul, 2008, s. 13.

14) 22/Hac/46; Diğer âyetler için bkz.2/Bakara/18, 171, 286; 7/A’râf.179; 8/Enfal/23; 17/İsrâ/15; 35/Fâtır/18; 41/Fussilet/46; 46/Ahkâf/27; 47/Muhammed/24; 74/Müddessir/38.

mez hale gelmesi ile ilgili olarak şunları kaydeder: “Bu karakterlere kendilerine duyacak kalb verilmemiş, misâk-ı fıtrata raptolunmamış değıllerdir. Lakin bu kalplerle fikh, yani iyi fehmmezler. Nefsinde duyulması, anlaşılması lazım gelen şeye dikkat etmez, gereğı gibi duyup anlamazlar. Gözleri de vardır lakin bunlarla görülecek şeyi görmezler. Kulakları vardır lakin bunlarla işitilecek şeyi dinlemez ve duymazlar. Hâsılı Allah’ın verdiği akl u hiss kuvvelerini insanca kullanamazlar. İşte bunlar en’âm (hayvan) gibidirler. Gönüllerinde, gözlerinde, kulaklarında insana mahsus olan manalı şuur bulunmaz. Bütün hisleri ve müdrikeleri münhasıran bu dünyada yaşama sebeplerine müteveccihdir. Belki bunlar hayvandan daha aşağı, daha şaşkıındırlar; çünkü en’âm fıtrat ve garizelerinden sapmaz, seçebilecekleri kadar menfaat ve mazarratlarını seçer.”¹⁵ Kur’ân dış fenomenlerin anlamlarının duygular yoluyla değerdendirilmemesini eleştirir.¹⁶

Ontolojik açıdan insanoğlunun varlık alanına çıktığı ilk günden beri yer kürede yaşamını anlamlı kılan en önemli eylemlerden biri özgürlüktür. Özgürlük bir gücün egemenliği altında olmama, bir baskı altına girmeme, belli alanlara tanınmış haklar bütünü gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷ Özgürlüğün yokluğu bir anlamda yaşamın yokluğu ya da anlamsızlığı demektir. Dinî, siyasi, kültürel hatta iktisadi hemen her alanın farklı biçimlerde şekillenmesine neden olan özgürlük, varoluştan bu yana önemini korumuştur. Birey özgür seçimleri sayesinde başarıya ve mutluluğa ulaşmıştır. Dolayısıyla insan özgürlükle hayatını anlamlandırmış ve bilinçlendirmiştir.

Özgürlük tanımları dönemlere, eğilimlere ve yönetim biçimlerine göre farklılıklar arz etmiştir. Montesquieu (ö. 1755) bu gerçeğı şu sözler ile ifade eder: “Hiçbir kelime yoktur ki ‘özgürlük’ kelimesi kadar kendisine değışik anlamlar verilmiş ve düşüncelere çeşitli şekillerde yansımış olsun.”¹⁸ Kur’ân özgürlüğü sadece dini anlamak için değil, yaşamak için de gerekli görmüştür. Bu nedenle İslam’ın ideal anlamda, kişi ve toplum temelinde yaşanabilen bir din olması için, hem maddî yani siyasi, hem de manevî özgürlük alanlarının oluşturulması gerekmektedir.¹⁹

Düşünce özgürlüğü tüm özgürlüklerin temelidir. Çünkü bütün özgürlükler önce insan beyninde düşünülmüş, ancak bunların açıklanıp tartışılmasından sonra yasal düzenlemelerde yerlerini almışlardır. Özgür olabilme, özgürlüğü duyabilme insan iradesinin önemli bir derinliği, insanın kendini ve varlığı tanımaya götüreceğ önemli basamaktır. Bunun için bireysel özgürlük tek başına yeterli değildir. Beraberinde toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin de düşünce özgürlüğüne saygı göstermek gereklidir.

15) Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C.IV, s.2337-2338.

16) Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1989, C.III, s.417.

17) Demir Ömer- Acar Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara, 1997, s. 14; Çankı, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe Lügati*, İstanbul, 1955, C.II, s.337.

18) Kapani, Münici, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara 1993, s. 3; Mill, John Stuart, *Hürriyet Üstüne*, Çev. Mehmet Osman Dostel, Ankara, 2003, s. 55-113.

19) Bayrakdar, Mehmet, *İslamda Düşünce Özgürlüğü*, Ankara, 1995, s. 8.

Düşünce ve özgürlük kavramlarını yan yana getirdiğimizde akla gelen ilk şey onun elde edilebilme zemininin bulunması, başkalarıyla paylaşılması ve hayatın söz konusu düşünce /düşünceler çizgisinde yaşanabilir olmasıdır. Açığa vurulmayan, vurulamayan, anlatılması, paylaşılması ve yaşanması yasaklanan düşüncelere düşünce adı verilmesi zor hatta imkânsızdır. O halde düşünce özgürlüğü kanaat özgürlüğünden başlayarak onu açıklama, yayma ve yaşama özgürlüğüne kadar uzanan çok geniş bir alanı içine almaktadır.²⁰

Konuşma, yazma, din ve vicdan, basın-yayın, seyahat etme, mülkiyet, toplantı yapma, dernek, sendika veya vakıf kurma vb. özgürlükler bu bakış açısına göre düşünce özgürlüğünün kapsamı içindedir.²¹

Kur'ân-ı Kerim'de düşünce özgürlüğüne ait birçok prensip bulmak mümkündür. Bu nedenle Kur'ân, insanın özgür olmasını ve düşünceyi kısıtlayan bütün engellerden kendini soyutlamasını ister. İnsani olgunluk insanın özgürlüğünü tam anlamıyla elde etmesiyle mümkündür. Düşünce ve davranışları baskı altında olan insan söz ve davranışlarında objektif olması düşünülemez. “Artık kim gözünü açar görürse kendi lehine, kim de hakkı görmeyip batılı seçerse kendi aleyhinedir. (Sen de ki:) “Ben sizin üzerinizde gözcü değilim.”²² Ben sizin üzerinizde bir gözetmen değilim ki, sizin hareket ve davranışlarınızı sayıp dökeyim. Ben size gönderildiğim (mesajı) iletmekle yükümlü bir elçiyim. Yüce Allah her davranışınızı gören ve gözetendir.²³

Kur'ân düşünce ile tevhid inancına ulaşmayı hedeflemektedir. Nitekim Allah'a imanın bahis konusu edildiği hemen bütün Kur'an âyetlerinde, akla, akletmeye, akîf tefekkürle özel bir önem atfedilmekte; böylece iman için, aklın, akîf düşüncenin önemine özenle vurgu yapılmaktadır. Pagan toplumlara hitap eden âyetler, onların inandıklarını söyledikleri Allah'a tam ve hakkıyla iman edip ona teslim olmalarını, pratik yaşantılarından ders çıkararak şirkten tevhide ulaşmalarını, insanın yaratılış ve yaşam aşamalarını düşünerek Allah'ı bulmalarını ve gelecekte Cehennem'deki hallerini düşündürerek yaşamlarını Yüce Allah'ın emrettiği çizgide sürdürmelerini istemektedir.²⁴

20) Kaboğlu, O. İbrahim, *Özgürlükler Hukuku*, Ankara, s. 190.

21) Kurucan, Ahmet, *İslam'da Düşünce Özgürlüğü*, İstanbul, 2007, s 22.

22) 6/En'âm/104; Benzer âyetler için bkz. 6/En'âm/66; 10/Yânus/108; Kur'ân'ın özellikle insan-kâinat-Allah ilişkisi bağlamında düşünmeyi özendirildiği görülür. 2/Bakara/73, 164; 6/En'âm/50; 13/Ra'd/19; 30/Rûm/19-24; 59/Haşir/21; 88/Gâşiyel/17-20. Bu ve benzer âyetlerde “Göklerin yaratılması, yükseltilmesi, ölçünün konması, direksiz olması, süslü ve çatlaksız olması, gece ve gündüzün düzeni, uzayıp kısılması, gecenin dinlenme, gündüzün çalışmaya elverişli kılınması, yeryüzünün yaratılması, dağların oluşumu, denge sağlamaları, katalara ayrılması, rüzgârın estirilmesi, yağmurun belli bir ölçüye göre yağması, ırmakların akması, ölü toprağın dirilmesi, toprak ve birliğine rağmen farklı ürünlerin bitirilmesi, her şeyin çift yaratılması, yeryüzündeki hayvanların varlığı, bunlarda görülen tür ve renk farklılığı, bal arısı, sütün oluşması, denizlerin taşımacılığa uygun olması, tatlı ve acı suların bulunması gibi konular anlatılmaktadır.

23) et-Taberî, Muhammed ibn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, Beyrut, 2000, C.XII, s.25.

24) 29/Ankebut 61–64; 30/Rûm 28; 67/Mülk, 10; 40/Mü'min, 67.

Kur'ân düşünceye ve düşünce özgürlüğüne rehberlik yapmıştır. Özellikle tevhid gerçeğinin yerleşmesi için çağrılar yaparken düşünce ve düşünce özgürlüğünün hususiyetlerini de beyan eder.

1. Düşünmeye Önem Vermesi

İslam dini, insanların yaşam, inanç, düşünce ve ibadet özgürlüğüne değer verir ve sahip çıkar. Varlık içinde ayrıcalıklı yaratılan insanın ideal seviyeye yükselmiş olmasının başta gelen sebebi onun düşünme yeteneğine sahip olmasıdır. Belki de bu nedenle yeryüzü ve bütün âlem insanoğlunun hizmetine verilmiştir. Bu emre âmâde kılınmanın (teshîr) arkasında, insanın düşünme yeteneği ile donatılmış bir varlık olması etkilidir. “Allah o yüce Zattır ki, içinde emri ve izni ile gemiler akıp gitsin, lütfundan nasiplerinizi arayıp şükredesiniz diye denizleri hizmetinize vermiştir. Hem göklerde ve yerde ne varsa, hepsini Kendi tarafından bir lütf olarak hizmetinize veren de O’dur. Elbette bunda düşünecek kimseler için ibretler vardır.”²⁵ Bu âyetlerle kâinat kitabına dönülmekte, deniz, kara ve göklere dikkat çekilerek hem bunların yaratıcı bulduran bir gözle okumasına hem de buralardan insanlara sunulan nimetler sebebiyle Allah’a şükredilmesine yönlendirme yapılmaktadır. “(O tekvînî âyetlerin yanında) işte bunlar da Allah’ın (tenzîlî) âyetleridir ki, gerçeğin ta kendisi olarak (Cebraîl vastasıyla) okuyup beyan ediyoruz. Allah’a ve O’nun âyetlerine inanmadıktan sonra, onlar acaba daha hangi söze inanacaklar? Yalana, sahtekârlığa, günaha dadanan her kimsenin vay haline! Böylesi, Allah’ın kendisine okunan âyetlerini işitir de sonra kibrine yediremeyip büyüklük taslayarak, sanki onları hiç işitmemiş gibi inkârında direnir. Ona gayet acı bir azabı müjdele (!) Âyetlerimizden öğrendiği bir şeyler olursa, onları alaya alır. İşte onlara hor ve zelil edecek bir azabın geleceğini müjdele! Peşlerinde de cehennem onları beklemektedir. Ne kazandıkları servetler, ne de Allah’tan başka edindikleri dostlar ve hâmileler, kendilerine fayda vermez. Onların hakkı müthiş bir azaptır. Bu Kur’ân, hidâyet rehberidir. Rab’lerinin âyetlerini reddedenlere ise, en fenasından gayet acı bir azap vardır.” Bu âyetlerde Kur’ân’a dikkat çekilmesi, onun öneminin ve niteliklerinin açıklanması, dolaylı olarak “doğru düşünerek, nimetlerden hakkıyla yararlanma ve onları lütfeden Allah’a şükretme vazifelerini yerine getirmek için” insanların Kur’ân’ın rehberliğine muhtaç olduklarının altını çizmek amacına yöneliktir.²⁶ Bu ve benzeri âyetlerde, tetkike, gözleme, düşünmeye; yerde ve gökte, bütün yaratıklarda, evrensel fenomenlerde ilmî araştırmalar yapmaya açık bir çağrı bulunmaktadır. Kur’ân, insanı sadece tabiattaki fenomenler üzerinde düşünmeye, ilmî araştırmalar yapmaya sevk etmemiştir aynı şekilde insanı, nefisini, biyolojik ve psikolojik oluşumunun gizemini düşünmeye de teşvik ederek, biyolojik, tıbbî ve psikolojik sahalarda keşiflerde bulunmaya çağırmaktadır.²⁷ Kur’ân insan için bir düşünme makinasıdır.²⁸

25) 45/Câsiye/12-13.

26) Heyet, *Kur’ân Yolu*, IV, 694.

27) Necati, M. Osman, *Kur’ân ve Psikoloji*, s.118-119.

28) Yavuz, Yunus Vehbi, *İslam’da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, s.56.

Kur'ân düşüncenin açıklanmasına saygılıdır ve düşüncenin ifade edilmesini özendirir. İnsan farklı düşünce ve görüşler arasından Kur'ân'ın gösterdiği yolu seçer. “*Ey Peygamber! İşte bu kullarımı cennetle müjdele! Çünkü onlar çeşitli sözler duyar, farklı görüşler dinler; ama onların en güzeline, Allah'ın sözüne uyarlar.*”²⁹ Kur'ân'ın bu âyeti farklı eğilimlerdeki bütün sözler için geçerlidir.³⁰ İnsan iyi-kötü, güzel-çirkin bütün sözlerini dinleyip güzel olanı seçer.³¹ Söz söylenmeden önce düşünmek ve ardından beyan etmek asıldır. Dolayısıyla kişi hem düşünce hem de onu ifade bakımından tam olarak özgürdür. Dinleyen ise hepsini dinleyebilme ve mukayese edebilme ve sonunda da en güzelini bulup ona uyma konusunda özgürlüğe sahiptir. Bu âyetten Kur'ân'ın her türlü düşünceye açık olduğunu görürüz.³² Hatta Kur'ân-ı Kerîm'de cebrî (fatalist) düşünceyi reddeden ve kınayan âyetler, bireye düşünme ve seçme özgürlüğü tanımıştır. Bireyin yaptığı fiili başkasına yıkmasına şiddetle karşı çıkmış ve böyle davranma eleştirilmiştir. Fatalist düşünce günah işlemenin ve sorumluluktan kaçmanın bir gerekçesi olamaz. Ancak bu eğilimde düşünce sahipleri hep olmuştur. Kuran-ı Kerim'de müşriklerin kaderi bahane ederek işledikleri küfür ve günahlardan masum olduklarını göstermeye yeltendikleri haber verilmektedir “*Müşrikler diyecekler ki: 'Eğer Allah dileseydi, ne biz, ne de atalarımız şirk koşmaz, hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' Onlardan öncekiler de peygamberlerini yalancı saymışlardı da nihayet Bizim azabımızı tatmışlardı. De ki: "Sizin elinizde ortaya koyacağınız bir bilgi, bir belge varsa hemen çıkarıp gösterin! Ama gerçek şu ki: Siz sadece kuru bir zannın ardından gidiyorsunuz, düpedüz yalan atıyorsunuz.*”³³ Bu ve benzer âyetler aslında Hz. Peygamber için bir tesellidir. Yani Allah böyle bir şey dilemiş olsaydı, onları inanacakları bir düzleme çevirirdi, demek olur.³⁴

Kur'ân derinlemesine ve sistematik olarak aklın kullanılmasını istemiştir. Böyle bir düşünce metodu ile varlık ve hayat daha anlaşılır olacaktır. Bir anlamda insan hür düşünceyle, aynı zamanda Kur'ân'ın kendini uyarması ve yönlendirmesiyle, hayatını, varlığını ve evreni daha iyi anlayıp yorumlayacaktır. Anlaşıyor ki insanın özgürlüğü, insanı anlamlı yaşamaya götüren etkenlerden biri durumundadır.

2. Düşünceyi Sınırlamaması

İnsanlık tarihinde düşüncenin baskı altına alındığı, düşünceye sınır getirildiği, toplumu bilinçlendirecek doğru düşünmenin önüne geçildiği despotik süreçler olmuştur. Bunun da ötesinde düşünce özgürlüğünün önündeki en büyük engelin din olduğunun iddia edildiği bilimsellikten uzak dönemler dahi yaşanmıştır.

29) 39/Zümer/18.

30) el-Endelüsî, İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut, h.1422, C.IV, s.525.

31) el-Mâtürîdî, Ebu Mansûr, *Te'vilâtü Ehli's-Sünneh*, Beyrut, 2005, C.VIII, s.669.

32) Yakıt, İsmail, *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu*, (Diyanet İşleri Başkanlığı-18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ortak Sempozyum), Ankara, 2003, s. 275.

33) 6/En'âm/48; Benzer âyet için bkz. 43/Zuhruf/20-21.

34) İbn Âşûr, et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, 1994, C.VII, s.425.

Kur'an, insanların temel hak ve özgürlükleri konusunda hiçbir kısıtlama getirmemiştir.³⁵ Aksine başkalarının özgürlüklerini zedelememek şartıyla her insanın fikrini açıklamasını temel ilke olarak kabul etmiştir. Kur'an hiçbir emir ve talimatı insanlara baskı ile peşin hüküm/önyargı ile düşünmeksizin, beyin yıkayarak kabul ettirmek istemez. Zaten özgürce düşünmenin şartlarından biri de hiçbir peşin fikrin benimsenmemiş olmasıdır. Allah'ı tanımayanlara, O'na ortak koşanlara karşı yasaklar koyma ve baskı kurma yerine, onları özgürce düşünmeye çağırma metodunu yeğlemiştir.³⁶

Her insanı en başta insan olma vasfı ile kabul eden ve meşru bir sebep olmaksızın onun incinmesine dahi müsaade etmeyen İslam dini, insanlarla ilgili olarak ortaya koyduğu inanç, sistem ve düzenlemeler için ferdi hürriyeti esas almış ve onun alanını çok geniş tutmuştur. İnsanın insanlığı, onun hür olmasına bağlıdır. Toplumun menfaatine müdahale etmediği veya diğer insanların özgürlüğüne engel olmadığı sürece, ferdin hürriyetine herhangi bir sınırlama getirmemiştir.³⁷

Kur'an, özgür düşünce ve iradeye vurgu yaparak Allah ve Peygamber muhaliflerini düşünmeye özendirmiş, iradelerini serbestçe kullanmalarını önermiştir. Bu çerçevede kendilerinin de yabancı olmadığı veya en azından kulak aşınası olduğu müşahhas peygamber kıssalarını anlatmış ve âyet fezlekelerinde yaptığı vurgular ile onları düşünmeye teşvik etmiştir.³⁸ Görülüyor ki, İslam'a göre, kişi inanıp inanmamada tamamen serbest bırakılmıştır. Yani bu iş kişinin vicdanına bırakılmıştır.³⁹

İslam'a göre insanlar hür doğmuşlardır. Hak ve kıymet açısından birbirine eşittirler. Düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, vicdan özgürlüğü gibi haklar vazgeçilmez haklardandır. Kur'an'a göre; ırk, cins, renk, dil, din ayrımı yapılmaksızın herkes aynı hak ve aynı imkânlara sahiptir. Ayrıca, bu haklar, insanın ruh ve beden gibi iki ayrı yanıyla alakalı büyük-küçük her türlü hukukunu ve bugün oluşmuş bulunan, yarınlarda da oluşacak olan her çeşit haklarını içine almaktadır.

Hayatı şekillendiren kurallar ve değerlerin olması özgürlüğün kısıtlandığı anlamına gelmemektedir. İnsan bu çerçeve ve sınırlar içerisinde özgürce harekete ederek kendi

35) Yavuz, *İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, s. 55.

36) Aksu, Ali, *Asr-ı Saadet, Hulefâ-i Râşidîn Ve Emeviler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. V, S. 2, 2001, Sivas, s. 203; Konu ile ilgili ayetler hakkında bkz. 2/*Bakara*/164-171, 259, 3/*Âl-i İmrân*/137, 7/*A'raf*/185, 12/*Yusuf*/109, 40/*Gâfir*/21, 30/*Rûm*/8-10, 80/*Abese*/24, 88/*Ğaşiye*/17 vb. Kur'an'da doğrudan doğruya müminleri düşünmeye çağırın yaklaşık 200 civarında âyet bulunmaktadır. Bu da göstermektedir ki İslam, insanın düşünmesine ve düşündüğünü açıkça ifade etmesine işaret etmektedir.

37) Ziya Şen, Kur'an-ı Kerim'in İnsana Sunduğu Haklar, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 18 Sayı: 59 (Bahar 2014), s. 400.

38) Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İrade Hürriyeti*, İstanbul, 1997, s. 62; Kurucan, *İslam'da Düşünce Özgürlüğü*, s. 37.

39) Bayrakdar, *İslamda Düşünce Özgürlüğü*, s. 50.

hayatı ile ilgili kararlar alabilir.⁴⁰ Aslında insan için hiçbir zaman sınırsız özgürlükten bahsetmek de mümkün değildir. Kendini kuşatan şartlara bağlı olan insan için özgürlük sınırlı bir yapıya sahiptir. Bu sınırlı şartlar içerisinde yaşamayı seçen her insan belirli ölçülerde özgürlüğünü kullanır.⁴¹

İslam yeryüzüne bir inanç sistemi getirmiştir. Bu sistemin eksenini insan ve insan iradesine saygıdır. Bu nedenle İslam inanç özgürlüğünü garanti altına almıştır. İnanç özgürlüğü insanın kendi özgürlüğünü yaşaması ile mümkündür. Kendisi özgür olmayanın, inanç özgürlüğünden bahsetmesi bir hayalden ibarettir ve böyle biri özgür düşünmeyi zor becerir.⁴² “Artık kim gözünü açar görürse kendi lehine, kim de hakkı görmeyip batılı seçerse kendi aleyhinedir. (Sen de ki:) “Ben sizin üzerinizde gözcü değilim.”⁴³ Bu âyetin ifadesine göre Hz. Peygamber’in hakka davetini doğru bir şekilde kavrayan, bununla ilgili delilleri akıllı ve düşünme yeteneğini isabetle kullanarak değerlendiren⁴⁴ ve bu sayede hidayeti bulan kimse kendine iyilik etmiş olur; gurur ve kibre kapılarak bunun aksine davranan da kendine kötülük etmiş olur.⁴⁵ İnsana onuruna yaraşır anlamda özgürlük, kişisel, çevresel ya da kültürel sınırları hiçe sayarak; onları tepkici bir yaklaşımla yıkararak aşmayı değil, olumlu bir yaklaşımla imkânlar ölçüsünde davranış alanını genişletmeyi ifade eder. Bu çerçevede ele alındığında özgürlük “bir şeyden kaçarak hür olmak” değil, “bir şeye yönelik hür olmak” anlamına gelir. O halde, insanın kendini zorunlu olarak kuşatan sınırlardan kaçması, onun özgürce davrandığını göstermez. Bunun tam aksine insan, sınırlılıkları çerçevesinde mevcut imkânları değerlendirerek ya da farklı alanlara yönelerek özgürlüğünü kullanabilir.⁴⁶

Şu bir gerçektir ki; düşünce ve inanç özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar ve baskılar, kesinlikle karşı bir tepki doğurur. Bu karşı koyuş, kaçınılmaz olarak toplumsal krizlere ve sosyal patlamalara neden olur. Baskı ve kontrol altında tutulan bir zihnin serbestçe hareket edebilmesi veya çevresindeki bir problemi görebilmesi ham hayal olur.

3. Düşünmemeyi Eleştirmesi

Kur’an’da geçen birçok âyette sürekli olarak aklın işleyişi ve çalışmasını ilgilendiren ve bir işi iyiden iyiye yapıp düşünmek anlamındaki “nazar”; bir işin gerçekliğini düşünmek gibi anlamlara gelen “tedebbür” için sarıh aklın kullanılması istenir. Kur’an aklın eylemi olan düşünceyi özendirirken, düşünmeyi ihmal etmeyi de kınamaktadır. Nuh Peygamber halkının içine düştüğü durumu düşünmemelerine bağlamaktadır. “Allah bizi, sizin o bâtıl ve sapık anlayışınızdan kurtardıktan sonra, kalker da tekrar sizin o çarpık

40) Büyükdüvenci, Sabri, *Varoluşçuluk ve Eğitim*, Ankara, 1994, s.46.

41) Bahadır, Abdülkerim, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İstanbul, 2002, s.54-55.

42) Şimşek, Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya, 2004, s.440 .

43) 6/En’am /104.

44) eş-Şevkânî, Ebû Abdullah Ali b. Muhammed el-Havlânî, *Fethu’l-Kadîr*, Dimeşk, h.1414, C.II, s.170.

45) İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C.VII, s.419; Heyet, *Kur’ân Yolu*, C.II, s.357.

46) Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, s. 55.

tefekkürlerinize dönersek, Allah'a karşı apaçık bir iftira yolunu seçmiş oluruz. Allah göstermesin, böyle bir şeyi yapmamız asla söz konusu değildir. Biz yalnız Allah'a güvenir, Allah'a dayanırız. Şimdi ey Rabbimiz, Sen bizimle kavmimiz arasındaki problemi çöz; hakkı izhar buyur. Sen problemleri en iyi çözersin.”⁴⁷ Bir başka âyette de şöyle buyrulur: “Biz cehennem için cinlerden ve insanlardan öyle kimseler yarattık ki onların kalpleri vardır ama bu kalplerle idrâk etmezler, gözleri vardır onlarla görmezler, kulakları vardır onlarla işitmezler. Hâsılı onlar hayvanlar gibi, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafil olanlar onlardır.”⁴⁸ Bu âyet çok dikkat çekici şekilde düşünmemeyi eleştirmektedir. Kalp, göz, kulak gibi uzuvların sayıldığı ve buradan hareketle diğer uzuvların da eklenebileceği bu âyetteki temel vurgu, hayatı hayvan gibi şuursuzca yaşamamanın tehlikesidir. Çünkü bu karaktere sahip insanlar, kendilerini çevreleyen evrendeki ve hayatın içindeki Allah'ın varlığını gösteren âyetlerini umursamamışlardır. Kendilerinin ve etraflarındakilerin yaşadıkları olaylardan habersiz ve bu oluştaki Allah'ın kudretini görmemişlerdir. İşte bunlar hayvan gibidirler. Hatta onlardan da daha sapıktırlar. Çünkü hayvanların doğuştan gelen yol gösterici içgüdüleri vardır. Cinler ve insanlar ise, anlayışlı bir kalple, görebilen bir gözle ve derleyici bir kulak ile donatılmışlardır. Buna rağmen gerçeği kavrayamamışlar, hayata kalp gözüyle bakamamışlar, bu amaçla kullanmamışlar, gözleri hayata ait kareleri ve sahneleri görememiş, kulakları duygu yüklü mesajları derleyememiştir. İşte bu karakter sahipleri, yaratılıştan kaynaklanan içgüdüleriyle hareket eden hayvanlardan daha sapıktırlar!⁴⁹ Bu tiplerin kalpleri yani akılları gerçeği bulmaya götüren delilleri anlamaz. Gözleri çıkarımlar yapmak için kevnî âyetlere bakmaz. Kulakları derinlemesine ve dikkate alan bir düşünce ile nasları işitmez. İşte bunlar körü körüne taklitçilerin nitelikleridir.⁵⁰

Kur'ân aklın işlevsel fonksiyonuyla ortaya çıkacak düşünmenin yapılmamasını kınamakla kalmayıp⁵¹, ahiret hayatında da cezalandırılacaklarını ifade etmektedir.⁵²

47) 7/A'râf/89.

48) 7/A'râf/179.

49) Kutub, es-Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, Beyrut 1980, C.III, s.1401; Şahin, Naim, *Kur'ân-ı Kerim'de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1998, S.8, s.237.

50) Rızâ, Muhammed Reşid, *Tefsîrû'l-Menâr*, Kahire, 1996, C.IX, s.349.

51) “Bilesin ki, Allah'ın izni olmadıkça hiç kimsenin imana gelmesi mümkün değildir. Allah imanı ancak akl-ı selimle düşünüp ibret almak suretiyle gönül kapılarını hakikate açan kimselere nasip eder. Aklselikle düşünmekten nasibi olmayanları ise şirk ve inkârcılık pisliğinde boğar.” (10/Yunus/100) İnsana düşen, Allah'ın verdiği aklı kullanarak Allah'ın varlığına, birliğine götüren delilleri düşünüp de Allah'ın varlığını kavramak, O'nu Rab edinmek, O'na iman ve kulluk etmektir. Kişi, aklını kullanarak küfür pisliğine bulaşmaktan kurtulacak ve Allah'ın izni, iradesi ve yardımıyla iman nimetine kavuşacaktır. Demek ki akıl insanı tiksiniyecek bir varlık olmaktan koruyor. el-Beyzâvî, Nâsiruddîn Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envârû't-Tenzîl ve Esrârû't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Meraşlı, Beyrut, h.1418, C.III, s.125; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C.XI, s.295; Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Kavramları*, İstanbul, 1999, s.90.

52) “Andolsun ki yarattığımız insanlar ve cinlerin çoğu, yaratılış gayelerine uygun davranmadıkları için cehennemlik olmayı hak etmiştir. Çünkü böylelerinin akılları vardır hakikati idrak etmez, gözleri

Şu bir gerçektir ki, insanların bir kısmı düşünmeden yaşar; bir kısmı da sadece düşünür, ama düşüncelerini asla hayata geçiremez. Olması gerekli olan şeye gelince o, düşünüp yaşamak, yaşarken de yeni yeni düşünce açılımları meydana getirerek daha farklı tefekkür varyasyonlarına açılmaktır. Allah düşünmeyen insanı yeryüzünde dolaşan canlılar arasındaki sağır ve dilsizler olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan insanı diğer canlılar arasında değerli yapan önemli ayırıcı niteliği aklı ve düşünüyor olmasıdır.

4. Düşünce Özgürlüğüne Zemin Hazırlaması

Düşüncenin ifade ya da eyleme dönüşmesi sırasında bazı kayıtlar getirilmesi düşünce özgürlüğüne pranga vurmak değildir. Sınırlar belirlemek özgürlük için yeni bir alan oluşturmak demektir. İslam hukuku özgürlüklere sınırsızlık tanımamıştır. Hatta özgürlükler, bu arada fikir açıklama özgürlüğü de gerektiğinde sınırlandırılmalıdır.⁵³ “*Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Ne mâlum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır.*”⁵⁴ Âyette ifadesini bulan alay etme fiili, bir düşüncenin sonucu ortaya çıkan davranıştır. Yapılması yasaklanan bir davranışın, düşüncesi de sakıncalıdır. “*Ayrıca Sakın zinaya yaklaşmayın! Çünkü o, çirkinliği meydana olan bir hayâsızlıktır.*”⁵⁵ Asrımız müfessirlerinden Muhammed Ali es-Sâbûnî ise ilgili âyetin tefsirinde, “‘Zinaya yaklaşmayın!’ ifadesi ‘Zina yapmayın!’ ifadesinden daha belîğdir. Çünkü zinaya yaklaşmayın emri zinanın başlangıcı olabilecek dokunmak, öpmek, bakmak, göz kırpmak gibi, insanı zinaya götürecek şeylerden alıkoymayı ifade eder.⁵⁶ Bunun anlamı, sizi o yasaklara götürebilecek şeylerin hepsinden tamamen uzak durun, onu düşünmeyin, aklınızın ucundan bile geçirmeyin demektir. Çünkü bu yasaklanan şeyler düşünülür durulursa, şeytanın da vesvesesine kapı aralanmış olur ve sonuçta o yasakların içerisine düşülebilir.”⁵⁷

Düşünce özgürlüğüne sınır koyma toplumsal hayatın sağlıklı sürdürülebilmesi, ikili insan ilişkilerin de sağlıklı ve sorunsuz devamı için gerekli görülmüştür. İslam, insanın cismanî ve maddî durumunu yönetmek için gerekli kanunlar öngördüğü gibi, insanların ruhlarını makul hayat güzergâhında idare eden kanunları da dikkate almaktadır. Bu ne-

vardır hakikati görmez, kulakları vardır ama hakikat çağrısını işitmez.” 7/A'râf, 179. İnsanın sahip olduğu duyular ile anlamının ve akletmenin üssü sayılan kalp arasındaki korelasyona dayanarak, duyuları olmayanın düşünemeyeceği ve bu duyulara sahip olanların niçin düşünemedikleri ve sağlıklı düşünememek için duyulardan istifade edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Teber, Hatice, *Hakikatin Anlaşılmasında akıl-kalp korelasyonu epistemolojik bir yaklaşım*, Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yozgat, 2013/4, s.80.

53) Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, 1992, s. 132.

54) 49/Hucurât, 4.

55) 17/ İsrâ, 32.

56) Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü'l-Tefâsîr*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, Trs., C.II, s. 153.

57) Ali Akpınar, “Kur'ân'a Göre Müslümanın Gönül Dünyası: Kalbin Eylemleri ve Sorumluluğu”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6 [2005], sayı: 15, s. 107.

denle İslam'da özgürlük ilkesi "sorumlu olma" kaydıyla şartlandırılmıştır, kayıtsız, şart-sız, sorumsuz özgürlük yoktur.⁵⁸

Özgürlüğe sınır koymama, beraberinde birçok problem ürettiği tecrübe edilmiş bir gerçektir. Bu objektif gerçeklik düşünce özgürlüğü adına ideal bir sınır olmaktadır.

4.1. Bireysel Hakları Gözetmesi

Özgürlük herkesin hakkıdır. İnsan bu hakkını dünyaya gelirken getirir. Zira İslam'da her çocuk annesinden özgür olarak doğar. Ancak insan doğuştan getirdiği bu hakkını asla kötüye kullanmamalıdır. Ayrıca kimse, bir başkasının özgürlüğünü yok etme gibi bir özgürlüğe sahip de değildir. Şayet böyle bir durum ortaya çıkarsa özgürlükler kanunlarla sınırlandırılabilir. O zaman Montesquieu'nün dediği ortaya çıkar: "Özgürlük kanunların izin verdikleri şeyleri yapma hakkıdır."⁵⁹ Rousseau'ya göre özgür haklarla dünyaya gelen bireyler, diledikleri ve ulaşabilecekleri her şey için sınırsız bir girişim hakkına sahiptirler. Ancak, toplum içinde bireyin özgürlük hakkını sınırsız kullanması eşitsizlik ve adaletsizlik doğurur.⁶⁰

Kur'ân bireyin özgürlük alanını bir başkasının sınırlarını ihlâl etmeme şeklinde belirlemiştir. Her şeyden önce insanın sahip olduğu özgürlük, başkasının özgürlük sınırının başladığı yerde bitmektedir. Bu nedenle Kur'ân'da, özgürlüğün başkasının haklarını kısıtlayıcı nitelikte olmaması gerektiği vurgulanır. "*Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Ne mâlum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki de alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Birbirinizi, (daha doğrusu kendilerinizi) karalamayın! Birbirinize kötü lakaplar takmayın! İman ettikten sonra insanın adının kötüye çıkması, fâsık damgası yemesi ne fena bir şeydir! Kim tövbe etmezse işte onlar tam zalim kimselerdir.*"⁶¹ İster bir düşünce ya da başka bir neden için olsun, insanlarla alay etmek, hoş olmayan takma adlarla insanları küçümsemek, karalamak düşünce özgürlüğü kapsamında değerlendirilemez. Elbette başkalarının nasıl düşündüğü onları bağlayan bir husustur. "*İşte böyle... Sen insanları irşada devam et! Zaten senin görevin sadece irşâd edip düşündürmektir. Yoksa sen kimseyi zorlayacak değilsin.*"⁶² Düşünce özgürlüğünün önleyici bir tedbir olarak sınırlandırılması, düşüncenin ifadesi ile oluşabilecek tehlikenin açık, mevcut ve somut olması durumundadır.⁶³

Bütün hukuk sistemlerinde özgürlüklerin kötüye kullanılması, kısıtlanma ve suçun oluşması durumunda sorumluların cezalandırılma sebebidir. Kamu güvenliği ve düzeni,

58) Muhammed Taki Cafer, *Düşünce Arayışı*, Çev. Davut Duman, Ankara, 1986, s.196.

59) Yakıt, İsmail, *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu*, s.274.

60) Çubukçu, İbrahim Âgâh, *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, Ankara, 1986, s.37.

61) 49/Hucurât/11.

62) 88/Gâşiyel/21-22.

63) Aydın, Öykü Didem, *Düşünce Özgürlüğünün Anlamı ve İşlevi İşlevi Işığında Düşünce Özgürlüğünü Sınırlamanın Anayasallığı, Hacettepe Hukuk Fak. Dergisi*, Ankara, 1 (2), 2011, s.46-47.

genel sağlık ve ahlâk ya da başkalarının hak ve özgürlükleri, özgürlüğün kırmızı çizgileridir.⁶⁴ Ancak sınırlama yapılırken norm ve uygulamaların tarafsız olması bir zorunluluktur.

Düşünce özgürlüğü doğal ve devredilemez bir haktır ve doğru kullanılması gereklidir. Başkalarını hafife alarak onları toplum içinde zor duruma düşürmek, kişilerin fiziki yapıları için hoş olmayan sıfatlar kullanmak, bir takım eksiklikleri güzel olmayan bir üslupla söylemek alay etme alışkanlığıyla ilgilidir.⁶⁵

Kur'ân bu özgürlüğü çiğneyenleri şiddetle azarlar ve uyarır: “*Müminler arasında çirkinliklerin yayılmasını arzu eden kimseler için, dünyada da âhirette de gayet acı bir azap vardır. Allah bilir, siz bilemezsiniz.*”⁶⁶ Unutulmaması gerekir ki, ifade özgürlüğü kavşak özgürlüktür. İfade özgürlüğü gerçek anlamda yaşanan toplumlar da diğer hak ve özgürlükler de yaşanıyor anlamı taşımaktadır. Hak ve özgürlükler iç içe geçmiş değerlerdir. Bir özgürlük alanını açılması diğer bir özgürlük için alan açma; bir özgürlük alanının ortadan kalkması diğer özgürlük alanının kapatılması anlamını taşıyacaktır.

Hatta sağlıklı bir düşünme eyleminde bulunmak için, verici tarafından alıcının iradesine yönelik baskı yapılmamalıdır. Eğer baskı yapılırsa, alıcı, kendi özgürlük alanına müdahale nedeniyle mesaja olumsuz karşılık verebilir ya da mesajı hiç dikkate almaz veya mesajı gönülden benimsemediği halde görünüşte benimsemiş gibi davranmaya çalışır. Kur'ân-ı Kerim mesajın ileticisi olan Hz. Peygamber'e “*Eğer bu çağrıya sırtlarını dönerlerse, hoş biz de seni üzerlerine beğçi göndermedik ya! Senin görevin sadece tebliğdir.*”⁶⁷ diyerek muhatabı (alıcı) baskı altına almamayı, tercihlerinde onu kendisiyle başa bırakmayı, üzerine düşen görevin mesajı iletmek olduğunu hatırlatır. Yüce Allah, Hz. Peygamber'e insanlarla iletişim kurarken bu ilkeye uygun tutum sergilemesini tavsiye etmiştir.

Kur'ân'ın düşünce özgürlüğünü açıkça anlattığı “*Dinde (ikrâh) zorlama yoktur.*”⁶⁸ âyetindeki “ikrah” insanın hoşlanmadığı bir şeye zorlanması demektir.⁶⁹ Bu anlamda Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Musa ve Firavun olaylarını anlatırken sihirbazları sihre zorlama-

64) “Kırmızı çizgiler” ifadesini tercih ederken Nisâ Suresi'nin 13. âyetine işaret etmek istedik. “*İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır.*” Allah'ın yasakladığı, sınırlarını belirlediği konulardır, anlamını ifade eden bu âyeti açıklayan bir hadiste Hz. Peygamber: “Her hükümdarın bir korusu vardır. Allah'ın korusu da mehârimi yani nehyettiği, haram kıldığı şeylerdi. Kuru etrafında otlayanlar da içine düşmek tehlikesine maruzdur.” buyurmuştur. Buhârî, *İmân*, 39, *Büyü*, 2; Müslim, *Müsâkat*, 107, 108; Ebû Dâvûd, *Büyü*, 3; Tirmizî, *Büyü*, 1.

65) Ünalın, Şükrü, *Sözlü Anlatım*, Ankara, 2007, s.49; Schauer, Frederick, *İfade Özgürlüğü Felsefi Bir İnceleme*, Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara, 2002, s.229.

66) 24/Nûr/19.

67) 42/Şûrâ/48.

68) 2/Bakara/256.

69) el-İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, h.1402, s.708.

sından bahsedilir.⁷⁰ Zaten dinde zorlama ya da dini konularda kısıtlayıcı baskı faydasız ve ideal insan oluşturma amacıyla çelişiktir. İşte bu nokta karar verme açısından önemlidir. Kişi gönül bağı kuramadığı değerleri benimsemiş görünerek ikiyüzlü münafık bir tip olarak toplumda yer alacaktır ki bu, dinin arzulamadığı bir insan karakterdir. Hür olarak tercihte bulunabilen insan, ancak bu tercihinden dolayı mutluluk duyabilir veya hata yaptığını kabullenebilir. Dinlerde var olan ahiret inancı da bu safhadan sonra anlamlılık kazanmaktadır.⁷¹

Görülüyor ki, Kur’ân-ı Kerîm’de dinde zorlama olmayacağı bir temel ilke olarak benimsenmiştir. İnanma duygusu fitrîdir ve insan için bir gerekliliktir. Zaten Yüce Allah insanların inanıp inanmasından da müstağnidir.

Allah-insan ilişkisinin temelini irade özgürlüğü oluşturur. “*Ey Peygamber! Rabbin insanları babalarının sulblerinden varlık alanına çıkarırken onlara “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sordu; onlar da kendileri hakkında şahitlik ederek, “Evet” Sen bizim Rabbinizsin, diye karşılık verdiler.*”⁷² âyetinde Yüce Allah insanı serbest bırakmıştır. İrade özgürlüğünün teolojik temelini bu âyet açıkça göstermektedir. Zira Yaratıcı dayatma olmadan ruhlar âleminde insanlara bir soru sormuştur. Şayet Yüce Allah tarafından bir dayatma söz konusu olsaydı, kimsenin buna kayıtsız kalması söz konusu olamazdı. “*Eğer Rabbin dileyseydi, dünyada ne kadar insan varsa hepsi imana gelirdi. Şimdi sen mi, imana gelsinler diye insanları zorlayacaksınız?*”⁷³ cümlesi de Yüce Allah’ın tüm insanların mümin olmalarını irade etmediğini ifade etmektedir. Bu gerçek yeryüzündeki insanların tamamının iman etmeyeceklerini de işaret etmektedir.⁷⁴ Katâde bu âyetin tefsirinde, “Allah dilese onları zelil kılacak bir âyet-işaret indirir de onlardan hiçbiri günaha boynunu bile uzatamaz”⁷⁵ demiştir.

Peygamberler ümmetleri ile iletişim kurarken, özgürlük alanını baskılamamıştır. Hatta Kur’ân Hz. Peygamber’e bu kurala uymasını öğütlemiş ve tekrara varan ifadeler kullanmıştır: “*Eğer (gösterdiğimiz yoldan) dönerseniz, bilin ki elçimize düşen, açıkça duyurmaktır.*”⁷⁶ “*Elçilere düşen, yalnız açıkça tebliğ etmek değil midir?*”⁷⁷ “*Elçimizin görevi, yalnızca bu mesajı açık bir şekilde iletmektir.*”⁷⁸ Bu benzeri âyetler bireyi inan-

70) 20/Tâ Hâ/73.

71) Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s.106; Can, Ali, *Kur’ân’da Ehl-i Kitapla Diyalog*, İzmir, 2011, s.150; Yücedoğru, Tevfik, *İtikad Esasları ve Özellikleri*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C.XV, sayı: 1, Bursa, 2006, s.180-181.

72) 7/A’râf/172.

73) 10/Yûnus/99; 11/Hûd/118.

74) Râzî, *Mefâtih*, C.XVII, s.133.

75) el-Beğavî, Ebû Muhammed, *Meâlimü’t-Tenzil*, Thk. Abdürrezzak el-Mehdî, h.1420, C.III, s.462.

76) 5/Mâide/92

77) 16/Nahl/35.

78) 64/Tegâbun/12, Diğer âyetler için bkz. 3/Âl-i İmrân/20; 5/Mâide/99; 13/Ra’d/40; 16/Nahl/82; 24/Nûr/54; 29/Ankebut/18; 36/Yâ Sîn/17; 42/Şûrâ/48.

cından dolayı kritik etmenin insana ait bir görev olmadığı, bunu yapma yetkisinin Yüce Allah'a ait olduğunu göstermektedir. Bu nedenle inançlar ve kanaatler üzerinde açıktan ya da gizli bir baskı ve kontrol kabul edilemezdir.

Hız. Peygamber, putperestlerin tuttıkları yolun, kendilerini acı bir akıbete götürdüğünü açıkça bildirir; Kur'ân da onun görevinin insanlara doğru-yanlış, iyi-kötü hakkındaki ilahi kaynaklı bilgileri eksiksiz duyurup sorumlulukları konusunda onları uyarmak olduğunu haber verir.⁷⁹ “*Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki bu din asla ondan kabul edilmeyecektir*”⁸⁰ düşüncüyü kısıtlama ve baskı altına alma anlamı içermemektedir. Aksine tevhid inancı ve İslâm dışındaki sapmaların insanı ahiret hayatında zarara uğratacağı anlatılmaktadır.⁸¹ Bu zarar özellikle ahiret hayatında olacaktır.⁸² Son dönemin ünlü müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır bu âyetle ilgi şu tefsiri yapar: “Anlaşıldı ki indallah makbul olan din, İslâm'dan ibarettir. Ve İslâm'dan başka bir din arayanın dini kabul edilmez, âkıbeti hüsrân olur.”⁸³

İnsan iradesine ve tercih hakkına saygı gösteren Müslüman toplumlarda başka din ve düşüncelere mensup olanlar rahat ve huzur içerisinde yaşayabilmiş ve onlar İslâm'ı kabul etmeleri için bir baskıya tabi tutulmamışlardır. Öyle ki İslâm tarihinin bir döneminde, Gayr-i Müslim birinin Müslüman olarak kabul edilmesi, ancak hâkim huzurunda herhangi bir zorlama olmaksızın kendi özgür iradesiyle İslâm dinini kabul ettiğini beyan etmesiyle kabul edilir olmuştur.⁸⁴

Görüldüğü üzere kişi bir tercihte bulunma özgürlüğüne sahiptir. Ama İslâm dışındaki tercihlerinin kendisini zarara uğratacağı bildirilmekte, bu tercih sebebiyle karşılaşacağı durumlara dikkat çekilmektedir.

4.2. “Kutsala Saygı”lı Olması

Kutsal değerler, insanı hayata bağlar ve ona vâir oluşunun lezzetini tattırır. Bu nedenle, insana değer vermek onun önem atfettiklerine saygı göstermekle iç içedir. Saygı göstermek önemli olmakla birlikte önemli olan bir başka husus da, farklı kültürlerdeki insanların kutsallarına nasıl değer verdiklerini göz önünde bulundurmadır. Bu husus gözetmeden insan kendi kültür ve geleneğindeki yaklaşımı değişik inanıştaki insanların kutsalları için göstermeye çalışırsa bu çok farklı algılanabilir.⁸⁵

79) Heyet, *Kur'ân Yolu*, C.III, s.352.

80) *3/Âl-i İmrân/85*.

81) ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf*, Beyrut, h.1407, C.I, s.381.

82) er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C.VIII, s.282.

83) Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C.II, s.1145.

84) Abduh, Muhammed *Risâletu't-Tevhid*, Tebriz, 1974, s.249-250.

85) Yıldırım, Enbiya, *Dünya Barışı ve Kutsala Saygı*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ, 2006, c. XI, s.19.

Her bireyin inanç açısından bir yönelimi vardır. Bu yönelimler ne olursa olsun, değer verdiği Kutsallara saygılı olmak düşünce ve inanç özgürlüğü için ana prensiptir. Her birey kendi yönelimini en değerli bulur. Bulmasa peşinden gitmez. Bu nedenle bireyin kutsalına saygı göstermek gerekir. Kur'an bu saygının gerekçesini şöyle açıklar. “Onların Allah’tan başka yalvardıkları tanrılarına hakaret etmeyin ki, onlar da cahillik ederek hadlerini aşmış Allah’a hakaret etmesinler.”⁸⁶ “Ey Müminler! Allah’tan başkasına yalvaranlara, tapanlara sebbedip de cahillikle atılarak Allah’a sebbetmelerine sebep olmayın. Yani onlara taptıkları, kendilerince hürmet ettikleri şeyleri karıştırarak meselâ “kahrolsun taptığımız” veya “dini şöyle böyle” gibi bir sebb ü şetm ile hitap ederek söverseniz, vicdanlarına, hissiyatlarına basmış olursunuz. Onlar da hiddetlenerek ve cehaletlerinden dolayı mukabele bilmisil yaptıkları zannında bulunarak “biz de sizinkine” diye sizin söylediklerinizi iade eder ve bunun ona mümasil olmadığını bilmezler ve bu suretle hakkı tecavüz ederek Allah’a sebbetmiş olurlar. Ve siz bu sebb ü küfre sebep olmayın: Sebb ü şetim üret-i umûmiyyede ahlâkî bir şey olmadığı gibi aslı itibariyle batılı, küfrü, istihkar ve tezyif etmek gibi meşrû’ ve müstahsen de olsa böyle küfre ve tezyidi küfre sebep olacak olan sebb ü şetim tessebbüben bir küfür demektir.-Bundan dolayıdır ki kütüb-ü fıkhiyyede her kimin olursa olsun dinine sebbetmek elfâz-ı küfürden sayılmıştır. Hâsılı, her hangi bir milletin ne kadar bâtil olursa olsun mukaddesattan zannettikleri şeylere sebbetmekten sakınmalıdır.”⁸⁷

Pratik hayattaki önemi sebebiyle bu âyet, İslam hukuk metodolojisinin seddi zerâi’ ilkesinde referans gösterilir ve benzeri olaylar için emsal oluşturur.⁸⁸ Kur’ân’da diğer inanç ve inanç sahipleriyle ilgili âyetlerin doğruya iletme hedefli bir eleştiri niteliğinde olduğu, kesinlikle hakaret içermediği görülecektir.

Anlaşıyor ki, düşüncede özgürlük ve özgüven “başkalarının kutsalına hakareti” meşrû ve geçerli kılamaz. Kutsallar, saygı duyulan, saygı gösterilmesi gereken değerlerdir. Kutsallığı kabul edilmiş olan her şeye saygılı davranmak da insanca ve ahlaklı bir tutumdur. “Bu benim kutsalım değil”, “başkasının kutsalı beni bağlamaz” mantığıyla saygısızlık etmek, kendi kutsalını da tartışmaya açmak ve ona duyulacak saygıyı da zedelemek olduğundan yanlış bir davranış biçimidir. Bu konuda empati yapmak en doğru yöntemdir.

4.3. İnsan Onuruna Saygılı Olması

İnsan onuru insanın kimliğini ve kişiliğini tanımlayan, hiç bahsetmesine bağlı olmadığı için dokunulmazlığı/mahremiyeti de kendiliğinden teminat altına alınmış olan insanın verili yapısıdır. Kur’ân açısından bakıldığında insan olması yönüyle herkes onurlu/saygıyı hak eden, bu yanı Kur’ân tarafından koruma altına alınmış bir varlıktır. “Biz insanı

86) 6/En’âm/108.

87) Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C.III, s.2022-2023.

88) Ebû Zehrâ, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi*, Çev. Abdülkadir Şener, Ankara, 1981, s.247.

*onurlu/saygın bir varlık olarak yarattık...ve onu başka varlıkların çoğunda bulunmayan üstünlüklere/fazlalıklar ile donattık.”*⁸⁹

Kur'ân-ı Kerim'in 76. sûresi, 31 âyetten oluşan İnsan Suresi'dir. Zaten Kur'ân insanın çok değerli olduğunu ve bu değerini yaratılıştan geldiğini söylemektedir. Yarattığı her şeyi en güzel biçim ve mükemmeliyette⁹⁰ yaratan Yüce Allah, insanı da en güzel biçim ve mahiyette yaratmıştır.⁹¹ Kozmik varlık sıralamasının en üstüne yerleştirilmiş olan⁹² insan başkalarının kişiliğine ve onuruna da saygı göstermelidir. Kur'an insanların birbirlerine yaklaşımında bu yüce değere dikkat etmelerini ister. Zulmetmeyi⁹³, çıkarıcılığı⁹⁴ ve cimriliği⁹⁵, kıskançlık ve hasedi⁹⁶, öfke ve kini⁹⁷, taassup sahibi olmayı⁹⁸, başkalarını baskı altına almayı ve hükmetmeyi⁹⁹, kibir-böbürlenme ve büyülenmeyi¹⁰⁰, diğer insanların onurlarını zedeleyici her türlü davranış¹⁰¹ ve sözü yasaklamış¹⁰² ve bunların insan ilişkilerini yıkan boyutlarına dikkat çekmiştir.

İnsan onuruna dokunulamaz, saygı gösterilmeli ve korunmalıdır. Bu nedenle inanç ve ifade özgürlüğü insan hak ve onurunu gözetmek zorundadır. İnsan onurunun kendisi sadece bir hak değildir; o aynı zamanda temel hakların gerçek bazını oluşturmaktadır¹⁰³ “Müminler arasında çirkinliklerin yayılmasını arzu eden kimseler için, dünyada da âhi-rette de gayet acı bir azap vardır. Allah bilir, siz bilemezsiniz.”¹⁰⁴ âyeti insan onurunu zedeleyen tavırların hem dünya hem ahiret hayatında yüz yüze kalınacak olası zararı anlatır. İffetli müminler hakkında ahlâksız içerikli bilgilerin yayılmasını isteyen kimseler

89) 17/İsrâ/70.

90) 32/Secde/7; Hatem, Abdülkadir, *el-İ'lâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, London, 1985, s.325.

91) 95/Tîn/4.

92) Çelik, İsa, *Tasavvufî Düşüncede İnsan-ı Kâmil*, İstanbul, 2010, s.17.

93) 14/İbrahim/42

94) 104/Hümeze/1-2

95) 17/İsrâ/100.

96) 2/Bakara/34; 5/Mâide/27-29; 6/A'râf/11; 12/Yusuf/7-18; 17/İsrâ/61; 18/Kehf/50; 20/Tâ Hâ/116; 38/Sa'd/77-78.

97) 3/Âl-i İmran/134; 7/A'râf/150; 20/Tâ Hâ/86.

98) 2/Bakara/170; Taassup din ve vicdan hürriyetinin en büyük düşmanıdır. Merhum Edebiyatçı Ahmet Kabaklı bu tip kişileri “Süper Yobaz” diye adlandırır. Toket, Metin, *Türkiye'de Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul, 1993, s.64.

99) 7/A'râf/124; 26/Şuarâ/49.

100) 45/Câsiye/7-9; 13/Ra'd/32; *Furkan*, 25/6, 20.

101) *Hümeze*, 104/1.

102) *Hucurât*, 49/11.

103) Âlâ Ahmed Hişâm-Ammâr Misbâh, *el-İ'lâmu Mukavvimâtuhû ve Davâbituhû ve Esâlibuhû, Fî Davi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Basılmamış Tez, Gazze, 2009, s.44.

104) 24/Nûr Sûresi/19.

hem dünyevî hem uhrevî ceza ile yüz yüze kalırlar.¹⁰⁵ Herkes için kendi düşünceleri ve görüşleri değerlidir. Bu yargı, toplumun çoğunluğu tarafından kabul göreceği gibi hiçbir kimse tarafından benimsenmemiş de olabilir. Bir kişi aykırı görüşe sahip olsa ve kimse tarafından paylaşılsa da toplumun bütün bireyleri tarafından hoşgörü ile karşılanmalı ve ayıplanmamalıdır.

Kur'ân, insanı mükerrem/kıymettar kabul eder. Ontolojik olarak kıymetli olan bireyi inanmaya zorlamadığı gibi, sadece belli şeyleri düşünmeye yahut bir takım insanların düşündüklerini kopya ederek düşüncesini ipotek altına almaya veya başkalarının düşündüklerinden farklı bir şeyler düşünmemeye zorlayan hiçbir buyruk getirmemiştir. Aksine insanları düşünerek, araştırarak, düşünce ve dimağın doygunluğa ulaşmış olarak inanmaya ya da inanmamaya çağırılmaktadır. Her şeyden önce, bütün buyruk ve yasaklarında akıl sahibi insanı muhatap kabul eden bir dinin, aklın en doğal fonksiyonu olan düşünce özgürlüğünü sistemin merkezine koyması doğal bir sonuçtur.

Görülüyor ki İslam dini insanlara tanıdığı hak ve özgürlüklerle, herkesin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmesini garanti altına alır. Bu nedenle İslam dininde insanın insanlık onuruna yaraşmayan davranışlara maruz kalmaması sağlanmıştır. O kadar ki İslam savaşta bile insan onurunun korunmasına özen göstermiştir.¹⁰⁶

Netice olarak insan haysiyet ve onurunu zedeleyen ve düşünceyi engelleyen birçok olumsuz davranış Kur'ân âyetleriyle yasaklanmıştır. Kur'ân da böylece nitelikli bir düşünce eyleminin oluşmasını istemektedir. Böyle bir düşünce ile örgülenmiş bir sosyal yapının ekseni ve toplumsal bağları güçlü olacaktır.

4.4. Toplum Düzenini Bozmaması

Özgür bir ortam ve farklı düşünceler çok yönlü bir güven ortamı oluşturarak toplumda sinerji ve işbirliği meydana getirir. Düşünceler toplumda kakofoni değil, uyum, nizam ve beraberce yaşama sonuçları vermelidir. Bilimsel çevrelerde yapılan müsâdeme-i efkâr/fikirlerin çatışması topluma çatışma olarak değil, toplumun ilerlemesine yönelik sinerji olarak yansımalıdır.

Kargaşa ve suçun önlenmesi gibi toplum düzenini ilgilendiren konularda düşünce özgürlüğünü kayıt altına almak bir zarurettir. Belli bir insanın veya insan grubunun egemenliğinin oluşturulmaması, kargaşa ortamının yaratılmaması şartıyla, düşünce özgürlüğüne izin verilmesi doğaldır. Kamu düzenini bozan, ayaklanmaya, yasaları çiğnemeye yönelik kışkırtan, sosyal barışı tehdit eden özgürlük alanlarına ise bir sınır getirilmelidir. Kur'ân kargaşa çıkartma istekli düşünceyi kınamaktadır. “Onlara, “Gelin şu memlekette (fesatçılık, nifak çıkarmak gibi) hayırsızlıklar yapmayın denildiğinde (ne münasebet) Biz hep

105) eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, C.IV, s.17.

106) ez-Zuhaylî, Vehbe, *Fert ve Topluma Kur'ân'ın Mesajı*, Çev. Halil İbrahim Kutlay, İstanbul, 1995, s.202; Can, *Kur'ân'da Ehl-i Kitapla Diyalog*, s.144.

*dirlik-düzen peşinde koşan insanlarız.” diye karşılık verirler.”*¹⁰⁷ Reşîd Rızâ'nın da vur-guladığı gibi bir memleket halkı, Şuayb kavmi gibi başkasının hukukuna tecavüz etmez; Lût kavmi gibi cinsî sapıklığa girmez; Hûd kavmi gibi halka zulmetmez; Firavun kavmi gibi güçsüzleri köle edinen zorbalara boyun eğmez; devlet, toplum ve eğitim-öğretim işlerinde adaletli davranırlarsa, sadece şirk koşmaları yüzünden Allah onları helâk etmez. Bir toplumun sünnetullah gereği helâk olabilmesi için fiil ve kararlarına bozgunculuk niyetinin yayılması gerekir. Çünkü fesat uygarlıkları yok eden bir zulümdür.¹⁰⁸

Düşünce özgürlüğü sosyal hayatı bozmak, muhalifleri ezmek için kullanılamaz. Özellikle belirtmek isteriz ki, Müslümanlar devlet idaresini tenkit ederken fesat çıkarmak gayesini güdemez, kuvvet kullanamaz ve tehdit edemezler.¹⁰⁹ Hz. Ali'nin (ra) Hâriceler'e karşı kullandığı şu cümle bu konuda bir delil olarak kabul edilmektedir. “Fesat çıkarmadığınız müddetçe size karşı bir kuvvet kullanmayacağız.” Zira Allah bozgunculuk yapanları, kargaşaya sebep olanları sevmez.¹¹⁰

Anlaşıyor ki, düşünce özgürlüğü başkalarını ezmek ve onları baskı altına almak için kullanıldığında toplum hayatının dinamiklerinin bozulmasına neden olmaktadır. Karşılıklı saygıyı bozacak ve zarar verecek düşünce açıklamalarından sakınmak nitelikli bir toplum için gereklidir.

5. Düşüncede Yararı Önemsemesi

Düşüncenin yararlı ve faydalı sonuçlar vermesi için öncelikle, bir ilk bilgiye dayanmalıdır. Yoksa bayağı, bilgisiz düşünce ile hiçbir yere varılamaz. Kapalı düşünce, zamanla usanç ve bıkkınlık meydana getirir. Bir süre sonra da insan düşünemez olur. İnsan önce düşüneneği konuyu çok iyi bilmesi, düşünceye esas teşkil edecek hususları zihninde hazır malzeme hâline getirmesi, yani bir önbilgisinin bulunması lâzımdır ki, sistemli düşünmesine olanak tanınsın.

Kur'ân pek çok âyetinde insanı olumlu düşünceye yöneltmekte, bunun için araştırma isteği uyarmakta ve bilgi öğrenmeye birer araç olan maddî ve manevî güçleri kullanmayı emir ve tavsiye etmektedir. Kur'ân, düşüncenin birey ve toplum açısından yararlı olmasına önem verir. Kur'ân perspektifinden düşünce açıklama özgürlüğünün ana eksenini “emr-i bi'l-marûf nehy-i ani'l-münker-doğruyu tavsiye kötülükten sakındırma” prensibidir.¹¹¹ Kur'ân'da yararı olmayan düşünce ve sözleri açıklamanın gereksizliğine işaret edilir. “Onlar boş şeylerden uzak dururlar.”¹¹² Boş söz ve yararsız işlerden kaçınmak

107) 2/Bakara/11.

108) Rızâ, Reşîd, *Tefsîrü'l-Menâr*, C.XII, s.192.

109) Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s.134.

110) 2/Bakara/205; 5/Mâide/64; 28/Kasas/77.

111) Yalar, Mehmet, *İslam Açısından Temel Hak ve Hürriyetler, Uluslararası Avrupa Birliği Şûrâsı*, Ankara, 2000, C.II, s.113.

112) 23/Mü'minûn/3; Benzer âyet için bkz. 25/Furkan/72.

inananlara ait bir sıfattır. Âyette geçen ve boş söz ve davranış anlamı taşıyan “lağv” kavramı, düşünülmeden geliş güzel söylenen, itibar edilmeyen, faydası olmayan, fuzuli ve çirkin sözlerdir, şeklinde tanımlanmıştır.¹¹³ Düşünce özgürlüğü açısından ise, inkârcıların Kur’ân ayetlerinin açıklanmasının ve anlaşılmasını engellemek için sergiledikleri tavırlar lağv ile ifade edilmiştir.¹¹⁴ Bir Müslüman özgürlüğünü ancak iyiliği geliştirmek ve yaymak için kullanabilir, kötülüğü için değil. Zira bu münafıkların sıfatıdır.¹¹⁵

Kur’ân’ın insanlara tanıdığı düşünce ve inanç özgürlüğü teoride kalmamış ve pratikte uygulanmıştır. Kur’ân düşünce özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmış, düşünceyi sınırlayan diktatörlüğü, ezâ ve cefâyı kınamıştır. Kur’ân düşünce özgürlüğünün yaşanmasının bireysel ve toplumsal faydalar doğuracağına da vurgu yapmıştır. İnsan hayatını kısıtlayıcı otoriteye karşı çıkmamayı da eleştirmiştir.¹¹⁶

Bu itibarla, sağlıklı bir toplumun inşası için insanlara düşünce özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, inanç özgürlüğü ve çalışma özgürlüğü gibi özgürlüklerin sağlanması gerekir. Fakat toplum bu özgürlüklerin ne anlama geldiğini bilmiyorsa, kendisine tanınan haklardan habersiz ise, bireyler arasında demokrasi kültürü gelişmemişse, o toplumda gerçek bir ilerlemeden söz etmek neredeyse olanaksız olur.

Sonuç

Özgürlük insanın en temel hakkıdır. Bireysel özgürlüklerin en başında düşünce özgürlüğü gelir. Düşünce özgürlüğü insanî yetkinliklere ulaşılabilme için en gerekli argümandır. Yaratıcı tarafından insana bahşedilmiş olan düşünme melekesi insanları diğer canlılardan ayırt eden yegâne ayırıcı özelliktir. Düşünme insan için en vazgeçilmez ihtiyaç ve hazinedir. Bu nedenle psikişik özgürlüklerin en önemlisi düşünce özgürlüğüdür.

Düşünce özgürlüğünün topluma olan katkısının yanında ayrıca bireyler üzerinde de önemli etkileri vardır. Bu özgürlük sayesinde bireyler yeteneklerini geliştirme ve savunduğu fikir ve idealleri gerçekleştirme olanağına sahip olurlar. Kuşakların terbiye ve görüşünde en önemli ayak, sistemli bir düşünme çabası uyararak, onların kendi iç dünyalarıyla varlık arasında gelip-gitmelerini, kendisini kuşatan dış dünyayı ve iç dünyasını bir kitap gibi etüd etmeyi öğreterek, onlara inanmayı, bilmeyi, araştırmayı, düşünmeyi

113) Taberî, *Tefsîr*, C.XIX, s.10; ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, C.III, s.175; er-Râğıb, *Müfredât*, s.742; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C.XVIII, s.10; el-Cassâs, Ebû Bekr er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî, Beyrut, h. 2005, C.V, s.92.

114) 46/*Fussilet*/21.

115) Muhammed, Selâhaddin, *Özgürlük Arayışı ve İslam*, çev. N. Ahmed Asrar, İstanbul, 1989, s.265; Güneş, Abdülbâkî, *Kur'ân Işığında Düşünce, İnanç ve İfade Özgürlüğü*, Fırat Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ, 2005, 10:1, s.8.

116) *Sîze ne oluyor ki Allah yolunda ve çaresizlik içinde bırakılan: “Ey büyük Rabbimiz! Ahalisi zalim olan şu memleketten bizi kurtarıp çıkar. Tarafından bir sahip gönder, katundan bir yardımcı yolla!” diye yalvarıp yakaran bir kısım erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda düşmanla çarpışmıyorsunuz? 4/Nisâ/75.*

sevdirmektir.

Kur'ân, yaratılışları gereği insanların akıllarını kullanmalarını istemekte, onları düşünmeye, incelemeye ve araştırmaya teşvik etmektedir. Bununla birlikte bazı âyetlerle, akıllarını doğru kullanmayanları da kınamaktadır. Aklın ve düşüncenin yok sayılıp taklitçiliğe, hurafelere inancı, akıl ve mantık ölçülerine vurmada eski âdet ve an'anelere sarılmayı hoş karşılamamaktadır.

Kur'ân düşünce sisteminde Hz. Peygamber'den uyması istenen eksen ilke, insanların iradelerine yönelik en ufak bir baskıda bulunmamak olmuştur. Mesajları kabul etmek ya da etmemek insanın özgür seçimine bırakılmıştır. Şu bir gerçektir ki, Kur'ân düşünce sisteminin getirdiği özgürlük perspektifine, hiçbir yönetim ya da siyasal rejim şimdiye değin ulaşabilmiş değildir. Kur'ân bir düşüncenin baskı ortamında değil, özgür ortamda daha yararlı olacağını ortaya koymuş ve bunu desteklemiştir. Denebilir ki düşünce özgürlüğü Kur'ân'la zirveyi yakalamıştır.

Kur'ân'da “düşünme”nin nihâî amacı, insanların bir tek Allah'a iman etmeleri, Allah'ın birliğine imana götüren işaretleri bulmak için gayret göstermeleri ve bu imanlarının gereği kulluk görevini yerine getirmeleridir. Dolayısıyla Allah'a iman etmenin, O'nun varlığını ve birliğini tereddütsüz kabul etmenin yolu dikkatli, işlevsel, derinlemesine düşünce ile olanaklıdır.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed *Risâletü't-Tevhid*, Tebriz, 1974.
- Abdülbâkî Güneş, “Kur'ân Işığında Düşünce, İnanç ve İfade Özgürlüğü, Fırat Üni”. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 2005, 10:1, s. 8.
- Akpınar, Ali, “Kur'ân'a Göre Müslümanın Gönül Dünyası: Kalbin Eylemleri ve Sorumluluğu”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 6, 2005, S. 15, s. 107.
- Âlâ Ahmed Hişâm-Ammâr Misbâh, *el-İ'lâmu Mukavvimâtuhû ve Davâbituhû ve Esâlibuhû, Fî Davi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Basılmamış Tez, Gazze, 2009.
- el-Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Ali Abdülbârî Atiyye, Beyrut, h.1415.
- Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara, 1992.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1989.
- Bahadır, Abdülkerim, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İstanbul, 2002.
- Bayrakdar, Mehmet, *İslam'da Düşünce Özgürlüğü*, Ankara, 1995.
- Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an'da Değişim, Gelişme ve Kalite Kavramları*, İstanbul, 1999.
- el-Beğâvî, Muhyi's-Sünneh Muhammed b. El-Ferrâ, *Meâlimu't-Tenzîl*, Thk. Abdürrezzak el-Mehdî, Beyrut, h.1420.

- Bekaroğlu, Mehmet, *Bir Anahtar Kavram: Akıl, İslam Düşüncesi Sempozyumu*, İstanbul, 1995.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, Thr. Abdülmü'ti Emin Kal'acî, Karaçi, 1991.
- el-Beyzâvî, Nâsiruddîn Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Abdurrahman el-Meraşlî, Beyrut, h. 1418.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-* İstanbul, 1979.
- Büyükdüvenci, Sabri, *Varoluşçuluk ve Eğitim*, Ankara, 1994.
- Cafer, Muhammed Takî, *Düşünce Arayışı*, Çev. Davut Duman, Ankara, 1986.
- Can, Ali, *Kur'an'da Ehl-i Kitapla Diyalog*, İzmir, 2011.
- el-Cassâs, Ebû Bekr er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî, Beyrut, h.2005.
- Çankı, Mustafa Namık, *Büyük Felsefe Lügati*, İstanbul, 1955.
- Çubukçu, İbrahim Âgâh, *Türk Düşünce Tarihinde Felsefe Hareketleri*, Ankara, 1986.
- Demir, Ömer- Acar, Mustafa, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara, 1997.
- Didem Aydın, Öykü, “*Düşünce Özgürlüğünün Anlamı ve İşlevi İşlevi Işığında Düşünce Özgürlüğünü Sınırlamanın Anayasallığı*”, *Hacettepe Hukuk Fak. Dergisi*, Ankara 2011, 1 (2) s.46-47.
- Ebû Süleyman, Abdülhamid Ahmed, *Ezmetü'l-Akli'l-Müslim*, Kahire, 1991.
- Gezgin, Ali Galip, “*Kur'an'da 'Düşünme' Anlamına Gelen Bazı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme (II)*”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta, 2014/2, Sayı.33, s.7-44.
- İbn Âşûr, et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, 1994
- İbn Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerül-Vecîz*, Thk. Abdüsselam Abdüşşâfî, Muhammed, Beyrut, h.1422.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdürrezak el_Mehdî, Beyrut, h. 1422.
- el-İsfehânî, Râgıb, *el-Müfredât fî Ğarbi'l-Kur'an*, Beyrut, h.1402.
- Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara, 1993.
- Kurucan, Ahmet, *İslam'da Düşünce Özgürlüğü*, İstanbul, 2007.
- Küçük, Adnan, *İfade Hürriyetinin Unsurları*, Ankara, 2003.
- el-Mâtürîdî Ebû Mansûr, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Thk. Mecdî Baslûm, Beyrut, 2005.
- Mill, John Stuart, *Hürriyet Üstüne*, Çev. Mehmet Osman Dostel, Ankara, 2003.
- Muhammed b. Tavit et-Tancî, Trc. Bekir Topaloğlu, *e-makalat Mezhep Araştırmaları*, IV/1 (Bahar 2011) Muhammed bi Tavit et-Tanci Özel Sayısı, s.100.

- Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, *Sahih-i Müslim*, Nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, İstanbul, Trs.
- Naim Şahin, *Kur'ân-ı Kerim'de Akıl ve Aklın Değeri Meselesi*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1998, sayı. 8, s.237.
- Necati, M. Osman, *Kur'ân ve Psikoloji*, Çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınevi, Ankara, 2011.
- Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İrade Hürriyeti*, İstanbul, 1997.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerim Meâli Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara, 2014.
- er-Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut, 1990.
- Rızâ, Muhammed Reşîd, *Tefsîrü'l-Menâr*, Kahire, 1996.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, ts., C.II, s. 153.
- Schauer, Frederick, *İfade Özgürlüğü Felsefi Bir inceleme*, Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara, 2002.
- Selâhaddîn, Muhammed, *Özgürlük Arayışı ve İslam*, Çev. N. Ahmed Asrar, İstanbul, 1989.
- eş-Şevkânî, Ebû Abdullah Ali b. Muhammed el-Havlânî, *Fethü'l-Kadîr*, Beyrut, h.1414.
- Şen, Ziya, Kur'ân-ı Kerîm'in İnsana Sunduğu Haklar, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 18, 2014, S. 59, s. 400.
- Şimşek, Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Konya, 2004.
- et-Taberî, Muhammed ibn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-risale, Kahire, 2000.
- Teber, Hatice, *Hakikatin Anlaşılmasında akıl-kalp korelasyonu epistemolojik bir yaklaşım*, Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yozgat, 2013/4, 4, 4 s.80.
- Yücedoğru, Tevfik, *İtikad Esasları Ve Özellikleri*, Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Bursa, 2006, C.XV, sayı. 1, s.180-181.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, Thk. ve Şerh Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978.
- Toker, Metin, *Türkiye'de Din ve Vicdan Hürriyeti*, Toker Yayınları, İstanbul, 1993.
- Özgen, Bekir, *Düşünce Özgürlüğü ve Laiklik*, İstanbul, 1995.
- Ünalın, Şükrü, *Sözlü Anlatım*, Ankara, 2007.
- Vinacke, W. Edgar, "Thinking" *International Encyclopedia of the Social Science*, USA, 1968.
- Yakıt, İsmail, *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu*, (Diyanet İşleri Başkanlığı-18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ortak Sempozyum), Ankara, 2003.
- Yalar, Mehmet, "İslam Açısından Temel Hak ve Hürriyetler", *Uluslararası Avrupa Birliği Şûrâsı*, Ankara, 2000, C.II, s.113.

Yavuz, Yunus Vehbi, *İslam'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, İstanbul, Trs.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1968.

Yıldırım, Enbiya, *Dünya Barışı ve Kutsala Saygı*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ, 2006, c.XI, s.19.

Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İzmir, 2013.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *Tefsîrü'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Beyrut, h.1404.

ez-Zuhaylî, Vehbe, *Fert ve Topluma Kur'an'ın Mesajı*, Çev. Halil İbrahim Kutlay, İstanbul, 1995.